

Kitap Değerlendirmesi: Faiz Meselesi: Tarihte Örnek Uygulamalar Murat Ustaoglu-Ahmet Incekara (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları), s. 361. ISBN: 978-605-399-546-3

Cemal Özel¹

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:
Cemal Özel (Dr.), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmeni
E-posta: cemalozel@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9977-6308

Başvuru/Submitted: 30.01.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.02.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
23.02.2020
Kabul/Accepted: 25.02.2020

Atıf/Citation: Özel, Cemal. Kitap Değerlendirmesi: Faiz Meselesi: Tarihte Örnek Uygulamalar. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 10/1, (Mart 2020): 439-449. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.682576>

İktisadi ilişkilerin en belirleyici faktörlerinden biri hiç şüphesiz ki faizli borç ilişkileridir. Öyle ki, bazı iktisat tarihçilerine göre faizli borç ilişkileri olmasaydı muhtemelen iktisat tarihi diye bir bilim dalına ihtiyaç duyulmazdı. Faizli borçların zahmetsiz ve yüksek getirisi, maddî refaha önem atfeden sermaye sahipleri için her daim ilgi çekici bir gelir kaynağı olmuştur. Öte yandan alınan faizli borçların bir kısmının getirisi olmayan temel tüketim ihtiyaçlarına harcanması, geri ödemede ciddi sorunlarla karşılaşılmasına ve sonu iflasla biten sosyal sorunlara yol açmaktadır. Yani borç ilişkileri bir toplumda yalnızca iktisadi iklimi değil, sosyal ve ahlaki münasebetleri de şekillendirmektedir.

Faiz Meselesi Tarihte Örnek Uygulamalar başlıklı çalışma işte bu noktada önemli bir eksikliği gidereceği izlenimi vermektedir. İktisatçı ve ilahiyatçı ağırlıklı 21 farklı bilim insanının katkısıyla 16 makalenin bir araya getirilmesiyle oluşan kitapta tüm dinler ve ahlak sistemleri tarafından eleştirilmesine rağmen, faizin nasıl olup da Sümerlerden modern çağa neredeyse tüm medeniyetlerde iktisadi hayatla bu kadar bütünleştiği sorgulanmaktadır. Kapak resminde Gabriel Metsu'nun *Tefeci ve Gözü Yaşlı Kadın* tablosunun tercih edilmesinde de anlaşılacağı üzere kitaptaki yazıların çoğu faizli borç ilişkilerinin -iktisadi bir araç olma fonksiyonunun yanı sıra aynı zamanda- nasıl bir sömürü aracı olarak işlev gördüğünü gözler önüne serme gayreti içerisinde. Yöneltilen bu eleştirilerin büyük ölçüde dini referanslarla yapılması, çalışmayı ilahiyat akademisi açısından önemli yapmaktadır.

Kitabın derlemesini Doç. Dr. Murat Ustaoglu ve Prof. Dr. Ahmet İncekara yapmıştır. Ustaoglu, Ramapo College of New Jersey'de Uluslararası İşletme bölümünden 2006 yılında mezun olduktan sonra, yüksek lisans eğitimini CUNY Ekonomi bölümünde, doktorasını da İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde çalışmalarını sürdüren Ustaoglu'nun makroiktisat, uluslararası iktisat ve İslam iktisadı/finansı alanlarında pek çok çalışması bulunmaktadır. İncekara, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden 1978 yılında mezun olduktan sonra, aynı üniversitede yüksek lisans ve doktorasını tamamlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bölüm başkanlığı ve İktisadi Araştırmalar Vakfı başkanlığını yürüten İncekara'nın da İslami finans dahil, iktisat alanında pek çok yayını bulunmaktadır. Kitapta Ustaoglu'nun beş, İncekara'nın da iki makalede katkısı vardır. İki makaleye katkısı olan yazarlardan Prof. Dr. Servet Bayındır, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1993 yılında, Anadolu Üniversitesi İktisat Bölümü'nden ise 2005 yılında mezun olmuştur. Doktora eğitimini İslam Hukuku bölümünde tamamlayan yazar, post doktora çalışmaları için iki yıl Malezya'da Islamic Finance in International Islamic Education Center'da bulunmuştur. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde çalışmalarına devam etmekte olan Bayındır'ın ilgi alanı faizsiz bankacılık uygulamaları üzerinedir. Dört makalede katkısı olan Muhammed Said Bozik, Çukurova Üniversitesi İstatistik Bölümü'nden 2013 yılında mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini 2018 yılında İstanbul Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı'nda tamamlayan Bozik, aynı üniversitede doktorasına devam etmektedir. Modern Bankacılığın Kökleri ve İslam Medeniyetlerinde Finansal Enstrümanlar başlıklı makalenin yazarı Dr. Gülden Poyraz, Ankara Üniversitesi İktisat bölümünden 2009 yılında lisansını, 2012 yılında yüksek lisansını tamamlamıştır. Halen İstanbul Üniversitesi İktisat bölümünde araştırma görevlisi olarak görev yapan Poyraz, doktora çalışmasında finansal krizler, ekonomik büyüme ve kalkınma alanlarına yoğunlaşmıştır. Dr. Mehmet Akyol, Selçuk Üniversitesi İktisat bölümünden mezun olduktan sonra, yüksek lisans eğitimini Adnan Menderes Üniversitesi'nde, doktorasını da İstanbul Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlamıştır. Halen Gümüşhane Üniversitesi İktisat Bölümü'nde akademik hayatını sürdüren Akyol, Budist ekonomi doktrininde faiz ve

borç ilişkileri üzerine olan makaleye katkı sağlamıştır. Aynı makalede katkısı olan yazar Esra Türköz, İstanbul Üniversitesi Matematik Bölümü ve İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunudur. Türker İstanbul Üniversitesi İslam İktisadi ve Finansı Anabilim Dalı'nda yüksek lisansına devam etmektedir. Modern kapitalizmin faiz yaklaşımının incelendiği makalenin yazarı Dr. Adem Levent, Dokuz Eylül Üniversitesi Maliye Bölümü'nden mezun olduktan sonra İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi alanında yüksek lisans, İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nde doktora eğitimini tamamlamıştır. Levent, halen Muş Alparslan Üniversitesi'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak, politik iktisat ve kurumsal İktisat alanlarında bilimsel çalışmalarına devam etmektedir. Osmanlı toplumunda faizsiz finans arayışları hakkındaki makalenin yazarı Zehra Betül Ustaoglu Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve New Port Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü mezunudur. Yüksek lisansını Londra Üniversitesi SOAS, Hukuk ve Sosyal bilimler Fakültesi'nde para vakıfları konusundaki teziyle tamamlayan Ustaoglu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Malezya İslam Aile Hukuku alanındaki uygulamaları incelediği doktora tezine devam etmektedir. Yahudi toplumlarında faizli borç ilişkileri ve temel eğitim makalesine katkıda bulunan yazar Sena Yağmur Yeşiltepe İstanbul Üniversitesi Ekonometri Bölümü mezunudur. Çalışmada iki makaleye katkısı olan Murat İstekli, Cumhuriyet Üniversitesi İktisat Bölümü'nden 2012 yılında mezun olmuştur. Doktora çalışmasına İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nde devam eden İstekli, aynı üniversitede asistan olarak görev yapmaktadır. Ortaçağ Avrupa'sında Yahudi tefecilerin durumu ile ilgili makaleye katkısı olan Doç. Dr. Elif Haykır Hobikoğlu lisans, yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Hobikoğlu'nun ekonomi alanında pek çok kitabı bulunmaktadır. John Calvin'in faiz düşüncesinin incelendiği makalenin yazarlarından Prof. Dilek Demirbaş İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü'nden 1985 yılında mezun olmuştur. Uzun yıllar İngiltere'de Newcastle Business School'da akademik çalışmalarına devam eden Demirbaş, bilimsel çalışmalarına İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde devam etmektedir. Aynı makalenin diğer yazarı Dr. Sefa Demirbaş, Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunudur. Halen Ticaret Bakanlığı'nda çalışmaya devam eden yazar doktorasını University of Leicester İktisat bölümünde tamamlamıştır. Antik Çağ Mezopotamya medeniyetlerinde sosyal hayatın temel dinamiklerinin incelendiği makaleye katkısı olan yazar Dr. Betül Mutlugün, lisans, yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi İktisat Bölümü'nde tamamlamıştır. Akademik çalışmalarına bir süre yurt dışında devam eden Mutlugün, 2014 yılından bu yana İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi'nde yönetici editörlük görevini sürdürmektedir. Hinduizm'deki faizli borç ilişkilerinin incelendiği makaleye katkısı olan yazar Ferda Güvenilir, 2008 yılında Koç Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi İslam İktisadi ve Finansı Anabilim Dalı'nda tamamlayan Güvenilir, aynı üniversitede doktorasına devam etmektedir. Thomas Aquinas ve Martin Luther'in faiz anlayışlarının incelendiği makaleye katkı sağlayan Dr. Abdüsselam Sağın da lisans, yüksek lisans ve doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Sağın,

halen Kırklareli Üniversitesi'nde Dr. Öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Çalışmaya katkısı olan son yazar Akmyrat Amanov, İstanbul Üniversitesi Maliye Bölümü mezunudur. Yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı'nda tamamlayan Amanov, doktorasına aynı üniversitede devam etmektedir.

Kitapta üçer makale Yahudilik ve İslam'ın faiz anlayışına, ikişer makale Hıristiyanlık ve Antik Çağ Medeniyetlerinin faiz anlayışına, birer makale Hinduizm, Budizm ve Antik Yunan ve Roma'da faizli borç ilişkilerine ayrılmıştır. Bir makalede modern kapitalizmin faize bakışı incelenirken, giriş ve sonuç mahiyetinde de birer makale yer almaktadır. Dördü hariç tüm makaleler iki ya da üç yazar tarafından hazırlanmıştır. Farklı yazarların elinden çıkmış olsa da çalışmada sonuç itibarıyla tutarlı bir bütünlük söz konusudur.

Ancak farklı kalemlerden çıkması nedeniyle -haliyle değerlendirme yazısında çalışmayı bir bütün halinde ele almak yerine bölümler halinde değerlendirmek zorunda kalınmıştır. Bölümler halinde değerlendirmeye başlamadan önce çalışmanın ana iddialarını kısaca şöyle özetleyebiliriz: Faiz meselesinin nerdeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Geçmiş medeniyetlerin çoğunda, ahlaki ve normatif olarak olumsuz bir tavır takınılsa da, faizin zaman içerisinde bir şekilde meşrulaştırıldığı görülmektedir. Meşrulaştırma gerekçelerinin temelinde ise iktisadi zorunluluk ve kaçınılmazlıklar yer almaktadır. Siyasi otoritenin faizli borç ilişkilerini tamamen yasaklama girişimleri sonuçsuz kalmıştır. Faizin kurumsallaşmasında Yahudilerin özel bir yeri ve rolü olmuştur. Yaşayan dinler ve medeniyetler içinde faiz yasağını -en azından teoride- sürdürmeye devam eden tek din İslam'dır.

“Faiz Meselesine Giriş” başlıklı ilk makalede neredeyse tüm dinler ve ahlak felsefeleri tarafından eleştirilip karşı çıkılmasına rağmen faizin nasıl olup da iktisadi hayatla bu kadar bütünleştiği sorgulanmaktadır. Geçmiş medeniyetlerin çoğunda, ahlaki ve normatif olarak olumsuz bir tavır takınılsa da faizli borç ilişkilerinin zaman içerisinde bir şekilde meşrulaştırıldığı görülmektedir. Makale yazarlarına göre meşrulaştırma gerekçelerinin temelinde ise iktisadi zorunluluk ve kaçınılmazlıklar yer almaktadır. Neticede arzuların iktisadi mallarla tatmin edilmesinde sınırlı iktisadi seçenekler bellidir: Ya emek ve akıl gibi yetenekler kullanılarak tüketim gücüne kavuşulacak ya da başkalarının birikimleri geçici bir süreliğine ödünç alınarak bu güç elde edilecektir. (s.3) İlk seçeneğin meşruiyetinde genel bir ittifak olduğu söylenebilir. Ancak ikinci seçenek yani tasarruf sahiplerini borç vermeye motive eden güdü aynı zamanda sorunların da kaynağıdır. Yardımlaşma, infak gibi ahlaki prensipleri teolojik öğretiler, çoğu zaman tasarruf sahiplerini borç vermeye motive etmekte aciz kalmaktadırlar ki, bu gerçek ana akım dinlerin faiz yasağına direnemeyişinin kısa hikâyesidir de. Makalede faizi haklı çıkarmak için geliştirilen batı kaynaklı teorilere de yer verilir. Buna göre faiz, emeğin karşılığında alınan *ücret*, dayanıklı malın menfaatinin kullanılması karşılığı talep edilen *kira*, yahut toprağın kullanılması karşılığı talep edilen *ranta* benzetilmiştir. (s.9) Eldeki sermaye, başkasına verildiğinde verimli amaçlar için kullanıldığından, borç veren tarafın faiz almaya hakkı

olduğu ileri sürülür. Bu yönüyle faiz, tasarruftan vazgeçmenin, paranın tatmininden vazgeçmenin ve beklemenin mükafatı olmaktadır.

Finans sektörünün ilk kez Ortaçağ Avrupa'sında kurumsallaştığı düşünülse de Antik Çağ Mezopotamya, Sümer, Babil ve Asur Medeniyetlerindeki faizli borç ilişkilerinin incelendiği 3. ve 4. makaleler bu sürecin çok eskilerden başladığını göstermektedir. Dahası belgeler, faizli borç ilişkilerinin başlaması ve kurumsallaşmasının tapınakların kontrolünde olduğunu göstermektedir. Şöyle ki, su ve hayvanların yardımıyla toprağın işlenmeye başlaması beslenme alışkanlıklarını ve sosyal hayatın tüm katmanlarını geri dönülmez şekilde değiştirmiştir. Bu yeni sosyal ilişki biçiminden doğan yeni ihtiyaçlar, yeni uzmanlıklar ve yeni üretim biçimleri ortaya çıkarmıştır. Çiftçiler üretimleri ile bu yeni zanaatkar uzman sınıfın beslenme ihtiyaçlarını karşılarken karşılığında bu sınıfın ürettiği yenilikleri tüketir. Ancak bölgenin fiziki koşullarından ötürü çiftçilerin işleri kolay değildir, doğanın yıkıcı sorunları ve sıklıkla karşılaşılan olumsuzluklar bir üst otoriteden yardım isteme ihtiyacı doğurur. Din adamları bu ihtiyacın giderilmesinde önemli rol üstlenirler ve teolojik argümanlarla kontrol altında tuttıkları kaynaklardan yüksek gelir elde ederler. Böylece tapınaklar maddi refahın biriktiği yerler haline gelmiştir. Tapınaklar elde ettikleri birikimlerden faizli borç verirler, ancak dağıttıkları yüksek faizli borçların ödemelerinde yaşanan sorunların topluma yüklediği sosyal maliyetin faturası kabarık olmuştur. Sözleşme koşullarına göre değişkenlik gösterse de borç alanlar bir süre sonra tapınakların köleleri haline gelir. Bu durumun farkında olan siyasi otorite, faizli borç ilişkilerini tamamen yasaklamak yerine faiz oranları üzerinde kısıtlayıcı düzenleme yapmak suretiyle tedbir almak zorunda kalır. Sümer dilinde tabletlere yazılan *Urukaniğa* metinleri faizli borç ilişkilerini ele alan ilk düzenlemeler olur.

Faizli borç ilişkilerinin yarattığı sorunlardan antik Yunan ve Roma medeniyeti de etkilenmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla insan toplumları karmaşıklaştıkça, faizli borç ilişkilerinin verdiği hasar da artmıştır. Faiz yükünün getirdiği borç köleliğinin Roma'nın sonunu getirdiği bile iddia edilmiştir. (s.64) Şöyle ki, Roma'nın asli geçim kaynağı üretici emeğine dayanan tarım, hayvancılık ve ticaret gibi meslekler iken fetihlerden elde edilen ganimetler bu meslekleri ikinci plana itmiştir. Romalılar egemenlik kurdukları eyaletlerde düzenli yaptırımlar tesis etmişler, halkın elindeki altın ve gümüşleri Roma hazinesinin mülküne geçirerek halkı toprak sahibi zenginlere ve soylulara bağımlı hale getirmişlerdir. Siyasetçi ve soyluların faizli borç ilişkilerinden elde ettikleri kazanç, Roma'nın gelir eşitsizliğini ve sosyal refahını bozacak seviyelere yükseltmiştir. Bu da istikrarsızlık ve iç savaşın sosyo-politik gerekçelerini oluşturmuş ve böylece süreç Roma'nın sonunu getirmiştir. Faiz karşıtı toplumsal ve hukuki tedbirler alınmıştır elbette, örneğin İmparator Tiberius, sayıları 4000 civarında olan büyük çoğunluğu tefeci Yahudileri sınır dışı etme kararı alır ancak karar uygulanamaz ve tefeciler varlıklarını devam ettirirler. Sezar döneminde devlet faizsiz kredi verir. On İki Levha Yasaları dahil birçok düzenlemeyle, sık sık borcun affını sağlayan ve faiz uygulamalarını kısıtlayan hatta bir ara tümüyle yasaklayan kararlar alınır. (s.69) Bir süre sonra Roma Kilisesi de faize karşı son

derece sert bir tutum takınır. Ancak sorunlar kalıcı olarak çözülemez. Zira faizli borç ilişkileri, yoksulluğun ve borç ihtiyacının dayattığı bir realitedir.

Antik Yunan medeniyetinde de günlük ticari faaliyetlerde borç ilişkileri, özellikle deniz aşırı ticarete kredi sisteminin kullanılması nedeniyle, son derece yaygındır. Kredi sisteminin yaygın şekilde iktisadi hayatın içinde olduğu bir toplumda borç ilişkilerinin faizsiz olabileceğini düşünmek pek gerçekçi değildir. (s.76) Döneme ait kayıtlar bu realiteyi doğrular. Ancak faizli borçlar banka ve tapınaklardan ziyade daha çok zenginler tarafından kullandırılmaktadır ve faiz oranları işin cinsine ve risk oranına göre değişmektedir. Faizli borç ilişkilerinin gelir dağılımı eşitsizliğine yol açması ve bunun sonucunda oluşan tahribata yönelik olumsuz yaklaşım artık filozoflarının ifadelerine de yansımaktadır. Örneğin tarihçi Platurque, faizcileri, aç kartalların yaptığı gibi, gaga ve pençelerini etlerin içine sokmak suretiyle, miskin halkın tüylerini yolan ve kemiğe kadar onları parçalayan aç gözlülere benzetir. Platon, *Yasalar* adlı eserinde faizi erdemli insanlara yakışmayan ahlak dışı bir davranış biçimi olarak tanımlar ve yasaklanması gerektiğini savunur. Aristo, *Politika* adlı eserinde, sadece mübadele aracı olarak nitelendirdiği paranın, temel fonksiyonundan uzaklaştırılarak faiz geliri elde etmek için kullanılmasının eşyanın tabiatına ve adalete aykırı olduğunu iddia eder.

Çalışmada faiz meselesinin yalnızca bir bölgenin ya da modern kapitalizmin tekelinde olan bir olgu olmadığı vurgusunu da görüyoruz. Yeryüzünün değişik bölgelerindeki pek çok inanç ve kültür bir şekilde faizli borç ilişkilerine dair görüşler belirtmişlerdir. Bu bağlamda kitabın beşinci ve altıncı makalelerinde Hinduizm ve Budizm'in faize bakışını detaylıca incelenmektedir. Farklı Hindu kaynaklarında sayıları altıya ulaşan farklı faiz türlerinden bahsedilir. Fahiş faiz ve tefecilik birçok kadim kültürde olduğu gibi Hint kültüründe de inanç temelli kınamaya tabi tutulmuştur. Ancak sosyal ve iktisadi koşullardaki değişimler bu bakış açısını da erozyona uğratmıştır. Bu nedenle birbiriyle çelişen görüş ve metinlere rastlanır ki makalelerde bu çelişkilere detaylıca yer verilir. Örneğin bilinen en temel eserlerden olan *Upanişad*'larda servet ve dünya zem edilirken, zaman içerisinde *Simritiler*'de borca dayalı faiz işlemler meşrulaştırılmıştır. İlk dönemde yalnızca iki kastın faiz almasına müsaade edilirken daha sonraki zaman diliminde bu tutum da değişmiştir. *Vasistha* ve *Budhayana* kutsal metinlerinde Vardhusa (fahiş faiz) Brahmana'yı katletmek kadar büyük günah olarak kınanırken aynı metin içerisinde, aylık anaparanın 1/80 oranında faiz alınmasına müsaade edilir. Olağanüstü koşullarda dahi Brahmanların faiz almasına izin verilmezken, görevlerini yerine getirmeyen, *Veda*'ları okumaya ve çalışmayan kötü kimselerden faiz alınmasında sakınca görülmez. (s.98) Tüm bu çelişkili durumlar dönemin sosyal (kast sistemi) ve iktisadi koşulları (yoksulluk/borç ihtiyacı) ile açıklanabilir.

Çalışmada, faizin meşrulaştırılmasında ve hatta iktisadi bir norm haline gelmesinde Yahudilerin merkezi bir rolü olduğu sıkça vurgulanmaktadır. Nitekim kitapta üç makale Yahudilikteki faiz meselesine ayrılmıştır. Erken dönem Yahudi tarihinde faiz ve borç ilişkilerinin incelendiği ilk makalede Yahudi kutsal metinlerindeki para ve iktisadi kavramlar etimolojik

tahillerle incelenmektedir. İbranice faizi ya da faizli borç ilişkilerini niteleyen en popüler kavram yılan ısırığı anlamını taşıyan *neshektir*. Bu tasvire göre ısırık başlangıçta hafif şekilde hissedilir. Fakat sokma neticesinde akıtılan zehir bütün vücudu kapladığında artık o kişi için kurtuluş imkanı kalmadığı gibi, faiz de başlangıçta etkisini hissettirmese de, iktisadi sisteme yerleştiğinde o sistemi içten içe çökertir (s.141). Bu benzetme bile Yahudiliğin faize bakışını göstermeye yeter. Ancak metinlerde faiz karşıtı somut hükümler ve yasaklar da yer alır. Örneğin alacaklının borçlu ile karşılaştığında doğal olmayan şekilde (örneğin yüzünü ekşiterek) selam vermesi hoş karşılanmaz. *Mişna*'da geçen ifadelerle göre borç veren borçlunun evinde ücretsiz kalmaz, Kiracı ise kirada indirim yapamaz. Ancak koşullar Yahudiliği faiz yasağındaki sert tutumundan geri atmaya zorlamıştır. Vahyî kaynaklardaki net ifadelerle rağmen meşruyet kapısını aralayan ilk hükme apokrifal literatürün parçası olan *Süleyman'ın Özdeyişleri* bölümünde rastlanır. Metin, faizden kazanç elde etme izninin yalnızca yoksullara yardım edildiği takdirde verildiğini düşündürür. Ancak faizi meşrulaştıran asıl argümanların Talmud gibi insan yorumlarına açık olan kaynaklardan üretilmesi ilginçtir. Bu bölümde 1900'lerin başlarında İsraili avukat-araştırmacı Yirmiahu Gur tarafından ortaya atılan borçlu-kreditör ilişkisinden bağımsız olarak ortaklık sözleşmesi yaratan legal niyet olarak da açıklanabilecek *Heter İşka* hakkında da bilgiler verilir (s.148). Teoride yangın, hırsızlık gibi durumlarda oluşan zararın sermaye sahibi tarafından üstlenilmesi gerekirken uygulamada böyle bir şey olmaz elbette. *Mişna* ve *Torah*'da bahsedilmemesine rağmen günümüz Yahudi dini otoriteleri tarafından kabul görmekte olan bu uygulama ayrıca incelenmeyi hak etmektedir.

Makale yazarına göre dünyadaki diğer toplumlara kıyasla, Yahudiler kadar toplumun çoğunluğunun faiz ve tefecilik gibi tek bir spesifik alanda uzmanlaşması nadir görülen bir durumdur. Bu durumun ilkçağlardan itibaren askeri meselelerde zayıf kalma, sürekli bir sürgün edilme ve mallarına el konulma korkusuna karşılık taşınmaz mülk edinme yerine beşeri ve taşınır sermayeye yönelme, memurluktan ve sosyal hayattan dışlanma, toprak bütünlüğünü sağlayamama gibi zorunluluklardan kaynaklandığını ileri sürenler olduğu gibi Yahudilerin gönüllü olarak bu işe yöneldiklerini savunanlar da olmuştur. Hatta Yahudi toplumunu tefeciliğe iten temel sebepleri kutsal kaynaklarındaki ilintilendirenler de olmuştur. Örneğin dinler tarihi uzmanı Tokarev Yahudiliğin kutsal kaynakları için “sömürü düzenlerinin en önemli fikri savunucusu” yakıştırmasını yapar. (s.130) Avrupa'daki Yahudi nefretini yüksek faizli tefecilik faaliyetinin yol açtığı sorunlara bağlayanlar vardır. Botticini ve Eckstein, tarihsel perspektiften bakıldığında Yahudilerin faize olan ilgisini ileri bir eğitim getirisi olarak aritmetik hesaplamalar ve sözleşme işlemlerinde becerikli olmaları, Talmud ile birlikte tek bir yasa üzerinde birleşerek gelişmiş bir toplumsal ağ yaratması ve İslam topraklarındaki Yahudilerin genellikle yüksek getiri sağlayan zanaatkarlıkla uğraşarak yüksek miktarda servet birikimine sahip olmalarına bağlar. Çalışmada Yahudilerin eğitime verdiği önem dikkate alınmış olmalı ki 9. makale başlı başına Yahudi toplumlarındaki temel eğitime ayrılmıştır.

Çalışmada iki makale Hıristiyanlıktaki faiz anlayışına ayrılmıştır. Yahudiliğin aksine Hıristiyanlığın kutsal kaynaklarında bazı yerlerde üstü kapalı ifadelerle faizin benimsenip kabul edilebilir olduğuna dair anlatımlara yer verilir. Ancak buralarda borç ilişkilerinin yasaklanmasından ziyade daha çok fakirlere yardım gibi erdemlerden bahsedildiği görülmektedir. Faiz yasağı ile ilgili hükümler ancak dini kurum ve bu kurumların uygulamalarında kendini gösterir. İlk olarak 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde din adamları faiz almayı açıkça yasaklar. Daha sonra 5. yüzyılda Papa Büyük Leo tefeciliği utandırılacak kazanç olarak nitelendirilir ve tefecilik yapan din adamlarının aforoz edileceği ve Hıristiyan dinine uygun törenlerle defnedilme hakkını kaybedecekleri gibi bazı cezai yaptırımların uygulanacağı ilan edilir. Faiz konusunda katı bir tutum sergileyen kilise ortaçağa kadar olumsuz tavrını sürdürür. Politik gücüne paralel olarak 13. yüzyıla kadar dini yaptırımlarda kilisenin eli çok güçlü olmuştur. Ancak ortaçağa gelindiğinde bazı önde gelen Thomas Aquinas, Martin Luther ve John Calvin teolog ve düşünürler faiz yasağı ile ilgili birtakım yeni görüşler ortaya atmaya başlarlar bu görüşler Hıristiyanların faizli borç ilişkileri ile ilgili düşüncelerini bir daha geri dönülemez şekilde değiştiren ilk adımlardır. Makale iktisadi koşullar gereği muhtemelen başkaları benzer argümanlarla öne çıkacaktı.

Çalışmanın 10. makalesi Hıristiyan dünyası için önemli figürleri olan Thomas Aquinas ve Martin Luther'in iktisadi görüşlerine ayrılmıştır. Görünen o ki 13. yüzyıldan itibaren faiz, Batı dünyasında yoksulluğun dayattığı bir realite olmaktan çıkarak son derece makul bir iktisadi araç haline dönüşmeye başlamıştır. Bunun da Aquinas ile başladığını söylemek mümkündür. Bir ilahiyatçı olmasına rağmen Yunan felsefesinden, özellikle de Aristo'dan etkilenen Aquinas, parayı bir mübadele, değer saklama ve hesap birimi olarak gören Aristo'nun para teorisine ana hatlarıyla katılır. Ancak paranın değerinin piyasa şartlarına bağlı olarak değerinin değişebileceğini düşünür. Faiz kavramını temel eseri *Teolojik Külliyyat*'ın ikinci bölümünde yer alan *Tefecilik Günahı* adını verdiği bölümde dört makalede inceleyen Aquinas, malları kullanım fonksiyonlarına göre tüketilmesi gereken ve tüketimi gerekmeyen mallar şeklinde iki sınıfa ayırır. (s.199) İlk kategoride yer alan mallarda, örneğin buğday, şarap gibi, mülkiyeti ile birlikte kullanım hakkı da alıcıya devrolunur. Tüketimi gerekmeyen türünden mallar için durum farklıdır. Bu ön kabulden hareketle Aquinas meşru bir faiz türünden bahseder. Ona göre borç veren kişi maruz kalacağı bir kayıptan ötürü borç alan kişiden (günaha girmeden) belirli bir miktar tazminat talebinde bulunabilir. Bu tazminat, parasını kullandırmanın bir bedeli değil, borç veren kişinin borç vermesinden dolayı uğrayabileceği zararın tazmin edilmesi içindir. Fakat borç veren kişi, borç verdiği için herhangi bir kayıp yaşamamış ise borçludan da herhangi bir fazlalık talebinde bulunamaz.

Luther ise, finansal konuların kasıtlı olarak belirsizlik içerdiğini söyler. Finansal işleyişin saydam olduğu algısının bu gizli çıkar ve servet hırsını örten bir kamuflej olduğunu belirtir ve ekonomik iddialara şüphe ile yaklaşılması gerektiğini, eleştiri ve akıl süzgecinden geçirmeden kabul edilmemesi gerektiğini söyler. Luther tefecilik ile ilgili görüşlerinde Katolik kilisesi ile

yakın görüşlere sahiptir. Krediyeye karşı olmayan luther tefeciliğe karşı bir tutum içerisindedir. Ancak borç verenin borçluların ödememe riskini göz önünde bulundurarak %4 ile %6 arasında bir faiz oranını haklı bulur ve bunu tefecilik faaliyeti içerisinde değerlendirmez. (s.207)

Calvin ise teknik bir detaya odaklanarak meseleyi *faiz/fahiş faiz* (bir nevi iyi faiz-kötü faiz) ayrımı bağlamında ele alır ve Kilise'nin fahiş faizi reddettiğini vurgular. Calvin tüketim ve üretim borçlanmasını da birbirinden ayırarak yatırımı teşvik eden üretim faaliyetlerinde kullanılan faizin meşru olduğunu iddia eder. (s.221) Bununla birlikte faizciliğin meslek haline getirilmesini doğru bulmaması ilginçtir. Ayrıca faizi ödeyenlerin bundan zarar görmemesi ve gönül rızası için de fazladan ödemeye razı olmaları gerekir. Düşkünler ile fakirlerin sömürüden ve mülklerin haksızca gasp edilmesinden korunması gerektiğini belirten Calvin'e göre kutsal kaynaklar, fakirden ve geçimini sağlayacak durumda olmayan yetim ve dullardan faiz alınmasını yasaklamaktadır. Dini metinler ve iktisadi realiteler arasındaki gerilimi fark ettiği belli olan Calvin için Wykes "O faize izin verdi ama asla güvenmedi." ifadesini kullanır. Bu tür bir ifade Calvin'in iktisadi ilişkiler ile dini arasında denge kurma çabasının sonucu olmalıdır.

Kitapta üç makale (13, 14, 15) İslam'ın faiz anlayışına ayrılmıştır. Çalışmaya göre yaşayan dinler ve medeniyetler içinde faiz yasağını -en azından teoride- sürdürmeye devam eden tek dinin İslam olduğunu söylemek yanlış olmaz. (s.233) İslam'ın faizin kesin bir dille yasaklandığına dair şüphe yoktur. Bu sebeple Müslümanlar genel anlamda bu yasağı benimserler. İslam medeniyetlerinin doğduğu coğrafyada iktisadi faaliyetlerinin özünü ticaret oluşturmaktadır. Yani koşullar geniş bir kredi arzını besleyecek haldedir. Buna rağmen o yıllara dair yapılan araştırmalarda faizli borç ilişkilerinin yaygın olduğunu düşündürecek herhangi bir bulguya rastlanmamaktadır. Hatta bazı İktisat tarihçileri İslam dünyasının kalkınma sorunu ile finansal piyasaların az gelişmişliği arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşünür. Bu iddiaya göre İslam ülkelerinde -faiz yasağından ötürü- finansal aracı yapıları kurumsallaşamamış, dolayısıyla iktisadi gelişim için bir ihtiyaç duyulan yeni yatırımların finansmanında ciddi sorunlar yaşanmıştır.

Öte yandan geç dönem İslam fakihlerinin faiz yasağının kökenlerinin incelendiği 12. makalenin yazarları Bayındır ve Şimşek'e göre Kur'an'da faiz ile ilgili ayetler incelendiğinde belirgin bir şekilde "eyleme" vurgu yapılmakta ve klasik dönemin ana akım mezhepleri faizi eylem olarak ele alan yaklaşım yerine statik bir tanımla benimsemektedirler. (s.234) Yine makale yazarlarına göre İslam medeniyetinde faiz/riba ayrımı yapılarak mudaraba, murabaha, muamele-i şer'iyye gibi iktisadi araçlar, Divânü'l-cehbez, sarraflık, Memleket Sandığı gibi kurumlar oluşturularak kredi ihtiyaçları giderilmiştir. Bu iktisadi araç ve kurumlarla ilgili bilgi ve analizler kitabın 13. ve 14. makalelerinde yer almaktadır.

Kitapta 14. makale Osmanlı toplumunda faizsiz finans arayışlarına ayrılmıştır. Genel olarak Osmanlı finans kurumları bir süreliğine Avrupa'daki gelişmelerden etkilenmeden geleneksel bir usul çerçevesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Akabinde çeşitli kredi araçları üretilmeye başlanmış, hatta sarraflık gibi kurumların zaman zaman devlet tarafından teşvik edildiği bile iddia edilmiştir. Bazı konsoloslar ve onların himayelerindeki tüccarlar da mudaraba

ve muamele işlemlerinde bulunmuşlardır. Faizle yapılan bir borç ilişkisindeki ihtilafların şer'i yargı sistemine intikal edebilmesi, faizin Osmanlı hukuk sistemi içerisindeki yerini göstermesi bakımından ilginçtir. (s.279) Bazı şer'iyye sicili kayıtları %30'lara hatta %40'lara varan oranlarda faizli işlemlere rastlanıldığını göstermektedir. Yüksek faizle aldığı borçları ödeyemeyen köylülerin yaşadıkları yerleri terk ettikleri de kayıtlar arasındadır. Yaşanan olumsuzlukların önüne geçebilmek için 1848 yılında faiz oranı %8 olarak düzenlenmiş, 1852 yılında bu oran %12'ye çıkarılmıştır.

Kitaptaki tartışmalar ekseninde (s.256) günümüz İslam dünyasındaki faiz yaklaşımlarını birkaç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki faiz ve riba ayırımına giderek, ribayı kat kat artan faiz oranı (bileşik faiz) olarak gören görüştür. Örneğin Reşit Rıza bu ayırımı savunur. Bu görüşe dayanılarak günümüz bankacılık sisteminde uygulanan borç ve kredi işlemlerindeki faiz oranlarının tefecilik boyutunda bir riba olarak görülmediği, burada uygulanan faizin Kur'an tarafından yasaklanan riba olmadığı kabul edilmektedir. Diğeri ise özellikle İslam dünyasının ekonomik açıdan geri kalmışlığına ve Batı dünyası ile rekabet edebilecek düzeye ulaşana kadar üretim kredilerine müsaade edilmesini -zaruret icabı- uygun gören görüştür. Bir diğer grup ise bu iki düşünce tarzına karşı bir tavır belirleyen ve isterse tefecilik boyutuna ulaşsın isterse çok düşük oranlarda olsun, ister tüketim amacı ile olsun ister üretim amacı ile olsun, faiz içeren her türlü kredi borç ya da vadeli satış işlemini aynı gören ve bunların Allah tarafından yasaklandığını düşünenlerdir. Bu kişiler ribayı meşrulaştırma çabalarını İslam'ın özünden uzaklaşmak olarak yorumlamaktadırlar.

Kitapta Ortodoks ve Heterodoks iktisat ayırımı bağlamında modern kapitalizmin faiz yaklaşımının incelendiği 15. makale ana akım dinlerin faiz yasağına direnemeyişinin açıklaması mahiyetindedir. Makale yazarına göre, modern dönem öncesinde ekonomi sosyal ilişkiler içerisine gömülü olduğu için toplumdan ve onun değerlerinden bağımsız bir piyasa ekonomisi mevcut değildir. Görece basit bir formda olan bu iktisadi yaşamın giderek karmaşıklaşmasıyla toplumdan ve onun değerlerinden bağımsız bir piyasa ekonomisi doğmuştur. Bunun sonucunda faiz, daha çok kendi kuralları içinde işleyen piyasanın teknik bir açıklamasına indirgenerek analiz edilmeye başlanmıştır. İktisadi hayatın hızla kendi kurallarına sahip evrensel ve nesnel bir bilime evrilip sekülerleşmesiyle birlikte de faizin meşruiyetinin önündeki engeller kalkmaya başlar. Modern kapitalizmin en belirleyici özelliği üretimin parasal bir olgu haline gelmesi, sermaye kavramının içeriğinin değişmesi ve kredi kullanımının yaygınlaşmasıdır. (s.299) Mustafa Özel'e göre ise iktisadın sekülerleşmesi, toplum ve insanın anlam anahtarının Tanrı katından insana geçme durumudur. İktisadi faaliyetlerin insanın ihtiyaçları için değil, sermayenin kesintisiz büyüme ihtiyacı için örgütlendiği bir dünya, geleneksel dünya görüşleriyle zaten meşrulaştırılmazdır.

Sonuç olarak faizin ne olduğunu, tarihsel süreçte farklı medeniyetler tarafından nasıl algılandığını, ilkel olarak karşı çıkılmasına rağmen neden ve nasıl kaçınılmaz bir şekilde meşrulaştırıldığını anlamak isteyenler için çalışmanın faydalı bilgileri ve analizleri içerdiğini söyleyebiliriz. Uzun yıllar boyunca savunusu ekonomistlere, eleştirisi din adamlarına düşmüş

olan faiz meselesinin konunun uzmanı iktisatçılarca bu çapta ele alınması kitabı değerli yapmaktadır. Çalışma sorunsuz değildir elbette. Öncelikle –yazıların farklı yazarların elinden çıkmasının tesiriyle olacak- yer yer tekrarlara rastlanmaktadır. Bazı makalelerin hem üslup hem de içerik/analiz açısından yeterince hazırlanamadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Böyle bir çalışmada ileri okuma yapmak isteyenler için ek kaynaklara yer verilmemesi bir eksiklik olarak görülebilir. Aquinas, Luther, Calvin, Marx gibi düşünürlerin faizle ilgili fikirleri incelenirken birincil kaynaklar yerine ikincil kaynakların esas alındığı görülmektedir ki bu durum çalışmanın bilimsel ciddiyetini zedelemektedir. Kitapta bazı iddialar ise bilimsel ciddiyetle bağdaşmayacak şekilde yer almaktadır. Örneğin günümüzde dünyanın en önemli finans kuruluşlarının Yahudilerin kontrolünde olduğu iddiası -ki özellikle dindar kesimin rağbet ettiği bir kabuldür- bir makalede herhangi bir referans verilmeden yer almaktadır (s.156). Oysa bu iddia kolayca delillendirilebilir ya da referanslandırılabilirdi.

